

ODIL YOQUBOV HIKOYALARIDA LEKSIK QATLAMNING XILMA-XILLIGI

("Muqaddas" va "Bir felyeton qissasi" hikoyalari misolida)

Rahimova Sabina Hamdamovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada Odil Yoqubov hikoyalarining til xususiyatlari, xususan, leksik qatlamning rang-barangligi tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida yozuvchining "Muqaddas" va "Bir felyeton qissasi" hikoyalari tanlandi. Hikoyalarda qo‘llangan umumiste'mol so‘zlar, emotsional-ekspressiv birliklar, kasb-hunar leksikasi, tarixiy so‘zlar, iboralar hamda sinonimik qatlam ilmiy asosda yoritildi.

Kalit so‘zlar: leksik qatlam, umumiste'mol leksikasi, sinonim, frazeologizm, ekspressivlik, Odil Yoqubov, badiiy til.

Kirish: Odil Yoqubov ijodining eng muhim badiiy xususiyatlaridan biri inson ruhiy olamini chuqur va ishonarli tasvirlashidir. Yozuvchi voqealarni tashqi harakat orqali emas, balki qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari, quvonch va iztiroblari orqali ochib beradi. Badiiy asarning estetik qiymatini belgilovchi muhim omillardan biri uning tilidir. Yozuvchi voqelikni tasvirlashda turli leksik qatlamlardan mahorat bilan foydalanadi. Akademik A.Hojiyevning ta'kidlashicha, leksik qatlam til lug‘at tarkibidagi ma'lum semantik yoki uslubiy xususiyatlarga ega bo‘lgan so‘zlar yig‘indisidir (Hojiyev, 2002). Odil Yoqubov nasrida xalqona ruh, tabiiy dialog, obrazlarning individual nutqi va emotsional ifoda vositalari alohida o‘rin tutadi. Ayniqsa, hikoyalarida qo‘llangan turli leksik birliklar qahramon xarakterini ochishga xizmat qiladi.

Asosiy qism: Odil Yoqubov "Muqaddas" hikoyasida bosh qahramonning ruhiy holati tasvirida muhabbat, sadoqat, ishonch, armon va iztirob kabi hissiy tushunchalarni ifodalovchi so'zlar muntazam qo'llanadi. Muallif qahramonning ichki dunyosini tasvirlashda "o'ylamoq", "eslamoq", "sog'inmoq", "kutmoq", "tashvishlanmoq", "iztirob chekmoq", "xijolat tortmoq" kabi psixologik mazmundagi fe'llardan foydalanadi. Mazkur birliklar qahramonning tashqi harakatidan ko'ra uning ruhiy kechinmalarini yoritishga xizmat qiladi. Masalan, qahramonning sukut saqlashi oddiy jim turish emas, balki ichki iztirob, ikkilanish yoki ruhiy bosimni anglatadi. Bunday vaziyatlarda muallif "indamadi", "ko'zlarini yerga tikdi", "chuqur xo'rsindi", "yuragi siqildi" kabi leksik vositalardan foydalanib, psixologik tasvirni kuchaytiradi. Ushbu birliklar matnda kuchli emotsional ta'sir uyg'otadi. Tilshunoslikda bunday birliklar **psixologik-emotsional leksika** deb ataladi. Ularning asosiy vazifasi obrazning ichki ruhiy holatini bevosita namoyon etishdan iborat. Professor B. Yo'ldoshev

ta'kidlaganidek, badiiy matndagi emotsional leksika qahramon xarakterini ochishda eng muhim vositalardan biri hisoblanadi (Yo'ldoshev, 2007).

Umumiste'mol leksikasi

Odil Yoqubov hikoyalarida eng faol qatlam umumxalq iste'molidagi so'zlardir. Bunday birliklar voqealarning tabiiyligini ta'minlaydi.

Masalan, "**Muqaddas**" hikoyasida: "Ona hovlida jim o'tirardi." Bu gapdagi **ona, hovli, jim, o'tirmoq** kabi birliklar o'zbek tilining faol lug'at tarkibiga kiruvchi umumiste'mol so'zlardir. Ular badiiy tasvirning tabiiy chiqishiga xizmat qilgan. Yana bir misol: "Qizning ko'zlarida cheksiz ishonch porlardi." Bu yerda **ko'z, ishonch, porlamoq** birliklari oddiy leksik qatlamga mansub bo'lsa-da, badiiy kontekstda obrazlilikni kuchaytirgan. Tilshunos Sh.Rahmatullayevning fikricha, umumiste'mol leksikasi badiiy matnning asosiy lug'aviy bazasini tashkil etadi (Rahmatullayev, 2006).

Emotsional-ekspressiv leksika

Odil Yoqubov qahramon ruhiyatini ifodalashda baholovchi va hissiy bo'yoqdor so'zlardan unumli foydalangan. Masalan, "**Bir felyeton qissasi**" hikoyasida: "Sharmanda bo'lding-ku!" Bu gapdagi **sharmanda** so'zi salbiy emotsional-ekspressiv ma'noga ega. Yana: "Bechora chol indamay bosh egdi." Bu yerda **bechora** leksemasi achinish semasini ifodalaydi. Tilshunos B.Yo'ldoshev bunday birliklarni ekspressiv leksikaning asosiy ko'rinishi sifatida baholaydi (Yo'ldoshev, 2007).

Sinonimik qatlam

Odil Yoqubov bir xil ma'noni turli uslubiy ranglarda ifodalovchi sinonimlardan keng foydalanadi. Masalan: Qaramoq, boqmoq, tikilmoq. Mazkur sinonimlar qahramonning ruhiy holatiga qarab tanlangan. Masalan: "U uzoq tikilib qoldi." Bu yerda **tikilib qolmoq** oddiy "qaramoq"ga nisbatan kuchliroq emotsional ma'noni ifodalaydi. Yoki: kulmoq, jilmaymoq, iljaymoq. Har biri turli uslubiy bo'yoqqa ega.

Frazeologik birliklar

Odil Yoqubov xalq tilidagi iboralardan ham keng foydalangan. Masalan:

- ko'ngli joyiga tushdi;
- boshi osmonga yetdi;
- yuragi orqasiga tortdi.

Masalan: "Onaning ko'ngli joyiga tushdi." Frazologizm qahramon ruhiyatini oddiy gapdan ko'ra kuchliroq ifodalaydi. Rahmatullayevning izohli lug'atida mazkur ibora "tinchlanmoq" ma'nosida izohlanadi.

Kasb-hunar leksikasi

"**Bir felyeton qissasi**" hikoyasi jurnalistika muhitiga bag'ishlanganligi sababli unda publitsistik sohaga oid terminlar uchraydi. Masalan: muharrir, felyeton, gazeta, maqola,

muxbir, tahririyat. Bu birliklar kasbiy leksik qatlamni tashkil etadi. Masalan: "Muharrir maqolani yana bir bor o‘qib chiqdi." Kasbiy terminlar voqelikning ishonchliligini oshiradi

Dialektal elementlar

Odil Yoqubov xalq og‘zaki nutqiga xos ayrim sheva birliklaridan ham foydalangan. Masalan: hov, anaqang, bo‘pti, jo‘ra. Bunday birliklar dialoglarning tabiiyligini kuchaytiradi.

Maqol va matallar

Muallif xalq donishmandligini ifodalovchi maqollardan ham unumli foydalangan.

Masalan: "Yaxshilik yerda qolmaydi." Yoki "Har kim ekanini o‘radi." Bunday birliklar hikoyaning g‘oyaviy mazmunini chuqurlashtiradi.

Tahlil natijalari

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Odil Yoqubov hikoyalarida quyidagi leksik qatlamlar faol qo‘llangan:

Leksik qatlam

Umumiste‘mol leksikasi

Emotsional-ekspressiv leksika

Sinonimlar

Frazeologizmlar

Kasbiy leksika

Dialektizmlar

Maqol va matallar

Vazifasi

Matnning tabiiyligini ta‘minlaydi

Ruhiy holatni ifodalaydi

Nutqni boyitadi

Obrazlilikni kuchaytiradi

Muhitni tasvirlaydi

Milliy kolorit yaratadi

Tarbiyaviy g‘oyani kuchaytiradi

Xulosa: Odil Yoqubov hikoyalari o‘zbek badiiy tilining boy imkoniyatlarini yaqqol namoyon etadi. "Muqaddas" va "Bir felyeton qissasi" hikoyalarida umumiste‘mol leksikasi asosiy qatlamni tashkil etsa-da, emotsional-ekspressiv birliklar, frazeologizmlar, sinonimlar, kasbiy terminlar va xalqona iboralar badiiy-estetik ta‘sirchanlikni kuchaytiradi. Muallif har bir leksik birlikni obraz xarakteri va voqealar rivojiga mos ravishda tanlagan. Bu esa yozuvchining so‘z tanlash mahoratini va individual uslubini yaqqol namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yoqubov, O. **Muqaddas**. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, turli nashrlar.
2. Yoqubov, O. **Bir felyeton qissasi**. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, turli nashrlar.
3. Hojiyev, A. **O‘zbek tili leksikologiyasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
4. Rahmatullayev, Sh. **Hozirgi o‘zbek adabiy tili**. – Toshkent: Universitet, 2006.

5. Yo‘ldoshev, B. **Badiiy matn lingvistikasi.** – Toshkent: Fan, 2007.
6. Jamolxonov, H. **Hozirgi o‘zbek adabiy tili.** – Toshkent: Talqin, 2005.
7. Mengliyev, B. **Hozirgi o‘zbek tili.** – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2018.